Ideologie și limbaj

DE
Ioan MILICĂ

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

I. Preliminarii

Rețeaua complexă de conexiuni care pun în relief ipostazele raportului ideologie-limbaj este generatoare de provocări şi controverse. Configurările conceptuale diferă de la o şcoală de gîndire la alta, iar natura intimă a raportului, departe de a fi cercetată din unghiul certitudinilor, se situează pe terenul dezbaterilor, astfel încît, în perioada actuală, dominantele acestui cîmp de studiu comun mai multor ştiințe ale spiritului pot fi integrate sub semnul relativității. Într-o anumită măsură, se poate vorbi despre atingerea unei limite în pozitivistul definițiilor care îşi propun să epuizeze sferele de cuprindere noțională şi terminologică ale celor doi poli ai raportului. Considerate separat şi în sine, ideologia şi limbajul uman se prezintă ca închegări de spirit şi de acțiune ale căror manifestări sunt extraordinar de variate. Dacă diversitatea speciilor de ideologie şi de limbaj evidențiază existența şi importanța unor trăsături greu de depăşit în vederea fixării unor formule definiționale cu pretenții de universalitate, nu e mai puțin evidentă existența unor aspecte comune prin care multiplele fenomene ce țin de sfera ideologiei sau de cea a limbajului se apropie unele de altele. Multiforme şi heteroclite, ideologia, pe de o parte, şi limbajul, pe de altă parte, îşi dispută, în evoluția spirituală şi materială a comunităților umane, înscrierea în relații cu gîndirea şi cu societatea.

Considerate din unghi istoric, constructele ideologice şi faptele de limbaj se situează în tensiune cu esența cognitivă a ființei umane şi cu natura socială a omului. O ideologie, oricare ar fi specificul ei, şi un fapt de limbaj, indiferent de natura sa semiotică, se relevă, din perspectiva curgerii timpului, ca realități cultural-istorice de factură dinamică (apar, evoluează, dispar), ceea ce favorizează descrierea corelativă a manifestărilor ideologice şi de limbaj. Se cuvine deci să acceptăm şi să ținem seamă de importanța *principiului relativității*, potrivit căruia un complex ideologic se împleteşte cu un ansamblu de fapte de limbaj natural în măsura în care o configurație semiotică este sau devine aptă să exprime ideologicul. Deşi există tentația de a considera că legăturile dintre ideologie şi limbaj sînt reciproc egale ca importanță, aceasta este doar o aparență.

BDD-A1621 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

Un complex ideologic nu se poate închega în absența unui veşmînt semiotic. Fără un limbaj în care să se concretizeze şi care să o poarte, ideea nu capătă viață, ceea ce înseamnă că nicio ideologie nu se poate manifesta fără un suport semiotic.

Pe de altă parte, nu toate limbajele sînt în mod invariabil purtătoare ale ideologicului (Ponzio în Posner, Robering şi Sebeok 2004/IV: 3437). Admiţînd că o ideologie, *I*, poate fi înscrisă în diverse specii de limbaj, L_1, L_2,... L_n, în timp ce un limbaj, *L*, nu este în chip necesar expresia uneia sau mai multor ideologii (I_1, I_2, ... I_n), observăm că *asimetria* evidențiază capacitatea unităților de limbaj (semnele) de a se constitui în expresie a activității cognitive şi în reprezentare a practicilor sociale. Mai departe, asimetria dintre ideologie şi limbaj pune în lumină existența unui al doilea principiu care asigură pertinența relației între poli, *principiul adecvării*. Potrivit acestui principiu, legăturile dintre ideologie şi limbaj generează *arhitecturi simbolice*.

Ca realizare pertinentă, optimă şi eficientă a solidarității dintre ideologie şi limbaj, o arhitectură simbolică are, prin elementele care o alcătuiesc, natură dublă: ideal-abstractă, desprinsă din considerarea ideologiei şi limbajului ca manifestări ce țin de planul gîndirii, şi material-concretă, desprinsă din actualizarea respectivelor manifestări în plan social. Raportarea la gîndire permite observarea valorilor ideatice pe care se edifică o arhitectură simbolică, în timp ce raportarea la societate dă seamă despre circulația concretă, în plan socio-cultural, a valorilor respective.

În planul vieții politice şi nu numai, paleta elementelor care formează o arhitectură simbolică este foarte bogată. Corpusurile de texte doctrinare, lozincile, imnurile naționale sau ale grupurilor, drapelele, stemele, însemnele grupărilor şi formațiunilor (culturale, sociale, politice etc.), sînt, dacă e să le interpretăm în conformitate cu un model semiologic diadic, tot atîtea simboluri a căror identitate rezultă din unirea unui tip de *simbolizant*, adică a unui tip de suport semiotic (sonor, vizual, tactil, mimico-gestual etc.), cu un tip de *simbolizat* în a cărui cuprindere se fixează valorile ideologice, fie acestea concepte, constelații conceptuale sau modele ample de configurare ideologică.

Simbolul este unitatea de bază a arhitecturii simbolice în care ideologia şi limbajul se împletesc şi, adesea, se confundă. Prin latura material-concretă, a cărei constituire, convenționalizare şi întrebuințare evidențiază dimensiunea socială a raportului ideologie-limbaj, simbolul capătă o articulare cultural-istorică specifică. Prin latura ideal-abstractă, a cărei complexitate oglindeşte dimensiunea cognitivă a raportului ideologie-limbaj, simbolul transmite un

BDD-A1621 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

conținut valoric. Prin natura particulară a suportului semiotic, simbolizantul se cristalizează, se concretizează într-o anume formă şi deschide drumul către simbolizat. La rîndul său, simbolizatul, în calitate de conținut prin care se pune în circulație o valoare ideologică, condiționează fixarea în cîmp socio-cultural a simbolizantului, instituționalizarea sa. Un simbol ideologic este recunoscut ca element constitutiv al unei arhitecturi simbolice grație caracterului său bilateral.

Simbolul ideologic este caracter relativ. Proiectat pe fundalul împletirii ideologiei cu limbajul, simbolul se dezvăluie ca relație între un suport semiotic şi un conținut valoric. Într-o arhitectură simbolică, elementele ideologice se materializează în suporturi semiotice distincte. De pildă, doctrina numită comunism nu se limitează doar la un ansamblu de teze fixate într-un corpus canonic sau apocrif de texte doctrinare. Aceasta este doar una din părțile ce alcătuiesc arhitectura simbolică a complexului ideologic respectiv. Tot ca reflexe ale ideologiei (politice, în cazul invocat) interpretăm şi alte fațele ale arhitecturii simbolice[1]: însemnele (‘secera şi ciocanul’, ‘steaua roşie’), portretizarea fondatorilor (a căror „deificare” este multiformă: statui, tablouri, tapiserii, tipărituri, fotografii, medalii, filme, imnuri etc.), literatura omagială (encomioane, ode, narațiuni cvasi-folclorice) ş.a. Aşadar, vom numi *totemizare ideologică*[2] clasa vastă de fenomene semiotice prin care un aspect ideologic este pus în valoare, transmis de mai multe limbaje, deopotrivă de factură verbală şi non-verbală. Prin totemizare ideologică, elementele constitutive ale unei arhitecturi simbolice devin emblematice.

Înțelegînd că un aspect ideologic poate fi purtat de mai multe limbaje, nu e mai puțin important să remarcăm că o arhitectură simbolică nu aparține exclusiv unei infrastructuri semiotice, ci poate fi reperată şi în alte

[1] Se poate obiecta că arhitectura simbolică reflectă cadrele unui regim, nu ale unui model ideologic în sine, dar considerarea ei ca realizare a unei ideologii e posibilă atîta vreme cît se are în atenție valoarea simbolică a fenomenelor respective, relația lor cu o *forma mentis* recunoscută ca ideologie.

[2] În acord cu definirea totemului ca reprezentare simbolică a unui strămoş mitic, prin «totemizare ideologică» înțelegem procesul de configurare semiotică prin care mai multe clase de semne verbale şi non-verbale sînt învestite cu valoare simbolică pentru a pune în circulație un anumit ansamblu ideologic. Aşa cum totemele propriu-zise conservă, prin funcția lor de reprezentare, elementele esențiale ale unei concepții asupra lumii şi, prin funcția lor socială, datele unei articulări sociale, „totemele” ideologice subliniază dimensiunile cognitivă şi socială ale unui aspect ideologic dat. Paralela între simbolurile totemice şi simbolurile ideologice are rostul de a atrage atenția asupra ritualizării care caracterizează propagarea în plan social a elementelor ideologice.

BDD-A1621 © 2013 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

configuraţii ideologice, înrudite sau neînrudite, anterioare sau posterioare[3], în orice caz autonome sau independente faţă de arhitectura luată ca reper. Prin urmare, principiul relativităţii domină şi celălalt vector al relaţiei: unul şi acelaşi fapt de limbaj poate fi învestit cu valori ideologice diferite al căror purtător devine. Noţiuni şi cuvinte precum *libertate*, *dreptate*, *adevăr* se află, succesiv sau concomitent, în uzul mai multor ideologii, deosebirile între valori fiind realizate prin segmentări conceptuale specifice vehiculate de respectivele orientări ideologice. Plurivalenţa ideologică a unui simbol precum 'steaua roşie' aduce în prim plan relativitatea cultural-istorică a simbolizării ideologice; în momente cultural-istorice distincte; semnul se poate integra în variate arhitecturi simbolice, religioase, militare, administrative, politice etc. Acest proces de *ideologizare a resurselor semiotice* oglindeşte natura frecvent reactivă a confruntărilor ideologice, a căror situare în competiţie se manifestă fie prin creditare (o teză ideologică se dezvoltă prin raportare convergentă la aspecte ale altor ideologii), fie prin discreditare (o teză ideologică subminează, prin raportare divergentă, legăturile cu alte configuraţii ideologice), şi reliefează faptul că un semn oarecare poate căpăta o funcţie ideologică pe care în chip obişnuit nu o are.

Adecvarea simbolului la valoarea ideologică pe care o reprezintă şi o transmite este de tot atît de mare importanţă ca şi principiul relativităţii ce domină raportul ideologie-limbaj. Orice semn purtător de valoare ideologică se prezintă, în condiţia sa de veşmînt semiotic, atît ca potrivit cu valoarea ideologică pe care o transmite, cît şi ca relativ, în sensul că nu există în chip izolat şi independent de alte semne, ci, dimpotrivă, face parte dintr-o reţea de relaţii semiotice învestite cu potenţial de semnificare ideologică.

Cuprinderea unei ideologii într-o arhitectură de semne simbolice reflectă capacitatea limbajului de a se adecva forţelor de producţie şi de transmitere care asigură existenţa şi forţa de răspîndire a unui ansamblu ideologic. Esenţa pe care o reclamă principiul adecvării este că o ideologie - prin raportare la formele de limbaj pe care şi le apropriază - creează sau modifică un cadru, iar acesta se impune indivizilor şi grupurilor ca evidenţă cognitivă şi socială. Astfel, cadrul devine concomitent spaţiul mental în care se încheagă, prin

[3] Într-o sinteză privind istoria propagandei, ale cărei ipostaze sînt urmărite din Antichitate pînă în perioada contemporană, este realizat un inventar bogat de arhitecturi simbolice menite să semnaleze, să fixeze sau, dimpotrivă, să discrediteze, să micşoreze forţa unor doctrine în raport cu altele, fie acestea religioase, politice, militare, coloniale etc. În acelaşi volum este supusă interpretării şi filiaţia istorică a unor tipuri şi mijloace de propagandă. (cf. Taylor 2003).

BDD-A1621 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

limbaj, o ideologie şi limita pe care o negociază, în cîmp social, fiinţele umane.

*

În virtutea acestor observaţii preliminare, nucleul studiului de faţă constă în descrierea şi interpretarea unor cadre în care se concretizează raportul ideologie-limbaj, prin examinarea unor fapte de limbaj, care, în calitatea lor de elemente constitutive ale unor arhitecturi simbolice, asigură şi întreţin existenţa şi circulaţia de valori ideologice. Mai precis, ne propunem să examinăm, prin mijlocirea teoriei metaforei conceptuale, cîteva din elementele ideologice vehiculate în presa romînească din anii mişcării legionare şi din perioada regimului comunist, pentru a observa caracterul statornic al unor metafore conceptuale de mare circulaţie în discursul public autoritar. Studiile de caz au la bază premisa că în regimurile totalitare raza de acţiune a ideologiei politice tinde să controleze sau chiar să acapareze teritoriile simbolice ale unor instituţii precum biserica, învăţămîntul, justiţia ş.a., care, la rîndu-le, deşi au capacitatea de a pune în circulaţie valori ideologice, prin subordonarea faţă de politic, îşi pierd funcţia critică de a asigura trăinicia diversităţii ideologice, condiţie primă a echilibrului între forţele care animă viaţa socio-culturală şi buna funcţionare a unei societăţi.

Indisolubil legate de limbaj[4], mijloacele de comunicare în masă au proprietatea de a cataliza sau, dimpotrivă, de a inhiba raportul de forţe dintre diverse valori ideologice. În totalitarism, concomitent cu exercitarea altor măsuri limitative, punerea sub control politic a mass-media înseamnă luarea în stăpînire a discursului public şi exploatarea lui, prin denaturarea puterii sale elementare de interpretare a lumii, în aşa fel încît discursul public decade din statutul firesc de mediator între ideologii şi capătă rolul ingrat de unealtă aservită unor scopuri mai mult sau mai puţin explicit formulate.

Încosertarea discursului public, instrumentalizarea acestuia pentru a servi exclusiv anumitor interese motivate ideologic, dă seamă despre prefacerile care au loc în planul raportului ideologie-limbaj. În condiţiile în care un ansamblu de valori ideologice este impus şi exclude dreptul de manifestare al altor ansambluri ideologice, unele resurse de limbaj sînt marginalizate, iar altele sînt scoase în afara spaţiului public (şi privat), prin activarea interdicţiilor de tot felul. Intensitatea *tabuizării* prin care se semnalează renunţarea la libertăţile presupuse de pluralitatea ideologică şi de limbaj şi limitarea la instituţionalizarea acerbă a unei ideologii care îşi anexează sau

[4] Definit ca facultate umană de a comunica prin intermediul unor semne, limbajul este inerent oricărei manifestări sociale a fiinţei umane.

BDD-A1621 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

deturnează diverse fapte de limbaj, astfel eliminînd alte ideologii considerate *concurente*, este direct proporţională cu severitatea formelor de control exercitate asupra indivizilor şi grupurilor.

Interdicţiile[5] dictate de aşa-zisele raţiuni ideologice au, în planul comunicării publice, mai multe efecte, cele mai importante fiind a) *supralicitarea* unor fapte de limbaj, care devin mijloace favorite de punere în circulaţie a anumitor valori ideologice şi b) *supracodificarea* conţinuturilor ideologice, transmise prin cît mai multe varietăţi de limbaj. Dacă supralicitarea faptelor de limbaj este subliniată, de pildă, de fetişul emblemelor (însemne de identitate, de putere şi de ierarhizare, forme ritualizate de adresare şi de comportament ş.a.m.d.), supracodificarea dezvăluie conlucrarea faptelor de limbaj în procesul de reprezentare a unor valori ideologice, transmise atît prin mijloace verbale (texte doctrinare, discursuri, sloganuri, termeni şi formule de recunoaştere) cît şi non-verbale (embleme, vestimentaţie, comportament, mimică şi gestică etc.).

Efectele pe care am convenit să le numim supralicitare şi supracodificare atrag atenţia asupra cîtorva aspecte demne de semnalat. Pluralitatea ideologică şi de limbaj menţine, în principiu, echilibrul între reprezentări şi punerea lor în acţiune. Ca fenomen legitimat printr-un conţinut ideologic reactiv, expansionist, aflat în căutarea unui ansamblu de mijloace semiotice pe care să le exploateze, totalitarismul mizează tocmai pe dezechilibrul creat între ceea ce este reprezentat şi fixat ca ideologie şi ceea ce se pune în acţiune prin limbaj. Intoleranţa faţă de alte ansambluri ideologice pe care o doctrină totalitară le marginalizează sau le suprimă derivă din dogmatizare. În conştiinţa susţinătorilor ei devotaţi, ideologia asumată este, în mod invariabil, mai presus de orice altă configuraţie ideologică şi singura adevărată. Impusă ca absolută, valoarea de adevăr a doctrinei acaparatoare este inoperantă într-un sistem ai cărui constituenţi se raportează unii la alţii pentru a-şi releva identitatea. Dacă monopolul ideologic îi afectează funcţionarea, sistemul de relaţii între arhitecturile ideatice îşi pierde forţa de a produce şi de a întreţine distincţii şi delimitări. Ostilitatea faţă de alte constructe ideologice face ca o dogmă să aibă mai degrabă caracter performativ decît constatativ[6]. Din

[5] Interdicţiile de limbaj sînt corelate cu interdicţiile ideologice pe care le gestionează un regim autoritar sau totalitar.

[6] Considerat în sine şi fără a fi restrîns la totalitarism, raportul ideologie-limbaj ne apare – dacă e să adaptăm terminologia propusă de John Austin (2003) - ca raport de natură constatativă. Cu alte cuvinte, un fapt de limbaj are capacitatea de a reprezenta elemente ideologice a căror valoare de adevăr poate fi, la rigoare, evaluată şi interpretată. Dacă, însă, raportul amintit este cercetat din punctul de vedere al practicilor sociale prin care se

BDD-A1621 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

moment ce valorizarea ideologică este considerată ca absolută, identitatea doctrinară nu mai este întreținută prin relații sistemice de conceptualizare, ci prin exerciții practice de instituționalizare socială, puse în scenă cu forța, la nevoie. Ceea ce la origine va fi fost ipoteză, se transformă întîi în teză şi apoi în dogmă. Forța dogmei rezidă în preluarea controlului şi în impunerea interdicțiilor, nu în aflarea unui loc în interiorul unui sistem abstract şi relativ de negocieri simbolice şi de delimitări conceptuale. Acesta este, în opinia noastră, parcursul (simplificat) prin care se dezvoltă, în regimurile totalitare, arhitecturi simbolice laborioase, cu ornamentare luxuriantă, menite să ancoreze dogmele în cîmp social şi să le confere, cu orice preț, legitimitate culturală.

Între faptele de limbaj care au proprietatea de a simboliza şi de a transmite valori ideologice, limbile naturale ocupă locul cel mai important. Spre deosebire de celelalte categorii de semne, adică semnele non-verbale, semnele lingvistice pot fi întrebuințate pentru a descrie atît organizarea şi funcționarea sistemului din care fac parte cît şi specificul semiotic al oricărui alt sistem de comunicare. Prin calitatea de a se prezenta ca sinteză a activității de gîndire şi de trăire a omului în plan social, o ideologie se face cunoscută, fără excepții, într-o limbă naturală, care, la rîndul ei, este tot creație a omului-ființă socială[7]. Versatilitatea limbii de a exprima o ideologie sau alta este atît de mare încît unul şi acelaşi idiom are capacitatea de a transmite serii teoretic nesfîrşite de elemente ideologice. Această caracteristică ține de solidaritatea legăturilor între limbă şi gîndire[8].

Pentru a fi exprimată, lumea se proiectează în unitatea cuvînt - idee. În consubstanțialitate cu gîndirea, limba activează şi tezaurizează configurații conceptuale şi sonore apte să transmită imaginea despre lume făurită în conştiința omului. Prin această funcție, limba se constituie în imagine asupra lumii. Astfel de observații trezesc întrebarea dacă limba este sau nu ideologică, în calitatea ei de întreg (organ) de gîndire şi de vorbire. Legitimitatea unei astfel de interogații intră, ca parte a unui set mai amplu de probleme, în preocupările de filosofia limbajului şi în aria de interes a mai multor orientări de sorginte cognitivistă, precum analiza critică a discursului, teoria metaforei conceptuale, pragmatica cognitivă ş.a.

---

materializează, el apare ca fiind de factură performativă, ceea ce înseamnă că un fapt de limbaj este nu atît o reprezentare cît o punere în acțiune a unei componente ideologice, fără ca valoarea de adevăr a conținutului ideologic să stea numaidecît în prim-plan.

[7] Pentru detalii asupra raportului limbă - gîndire - societate, vezi, pildă, Irimia 2011: 87-175.

[8] Limba este organul formator al gîndului; Wilhelm von Humboldt 2008:89.

BDD-A1621 © 2013 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

Pentru unii dintre adepții cognitivismului, termenii *ideologie* şi *discurs* comportă, dincolo de sensurile particulare şi deosebite pe care le vehiculează diverse şcoli teoretice, două clase de definiții, o definiție largă şi o definiție restrînsă[9]. Astfel, în accepția largă a termenului, ideologia este un sistem de gîndire, „reflectat mai degrabă ca set de norme şi valori implicite şi explicite care furnizează modele de acțiune şi de existență în cîmpul interacțiunilor sociale". Potrivit accepției restrînse, cuvîntul *ideologie* trimite la „atitudini față de relațiile de putere" sau, în termenii lui Fairclough, la „reprezentări ale aspectelor lumii care contribuie la stabilirea, menținerea şi schimbarea raporturilor sociale de putere, dominare şi exploatare". În paralel, conform accepției largi, *discurs* denumeşte ansamblul de „practici discursive tradiționale în interacțiunile sociale", în vreme ce definiția restrînsă reduce sfera de înțeles la „material lingvistic scris sau vorbit".

Oricare din cei doi termeni este luat ca reper, relația dintre clasele de definiții este una de întrepătrundere, cu observația că studiul cognitiv al legăturilor între ideologie şi discurs presupune analiza cadrelor, domeniilor şi/ sau modelelor culturale, deopotrivă voluntare şi involuntare, ce evidențiază transmiterea prin limbă a elementelor conceptuale din alcătuirea unui sistem ideologic.

De pildă, în direcția de cercetare deschisă de George Lakoff şi Mark Johnson primează identificarea unor domenii noționale, aşa cum sînt ele reliefate, în discurs, prin semnificațiile cuvintelor şi expresiilor, şi descrierea unor tipuri de relații între domenii, descrierea realizată în termenii unor procese de transfer conceptual, numite, în acord cu anumite proprietăți, *metaforă conceptuală*, respectiv *metonimie conceptuală*. Mecanismele de transfer conceptual se activează prin înțelegerea şi exprimarea unui domeniu de cunoaştere (numit domeniu-țintă) în termenii altui domeniu de cunoaştere (numit domeniu-sursă). Considerate ca „focalizări", mecanismele de conceptualizare pun în lumină faptul că activitatea de categorizare şi de raportare a unor categorii la altele este sistematică. Astfel, în fragmentul

> „Pentru zidirea unei noui lumi va trebui să fie înfrînt cerberul vechilor aşezări care este incontestabil forța odioasă a francmasoneriei. Înfrîngerea ei va deschide larg drumul spre zările albastre ale nouei arhitecturi a omenirii. În primul rînd însă Europa, în iureşul ei de purificare, cutremurată de pasul gigantic al revoluției ziditoare de

[9] Definițiile sînt preluate din Dirven, Polzenhagen şi Wolf în Geeraerts şi Cuyckens 2007: 1223.

BDD-A1621 © 2013 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

> veacuri noi, va trebui să extirpe radical dintre vechile sale hotare germenele diabolic al masoneriei."[10],

observăm că referirile la *lumea nouă* angajează termeni din domeniul *ridicării de monumente.* Se dezvoltă, prin transfer noțional, metafora conceptuală LUMEA ESTE UN EDIFICIU. Această punere în perspectivă are mai multe implicații pentru înțelegerea cadrului conceptual pe care semantica textului îl reliefează. Interpretînd lumea ca o construcție monumentală, gazetarul lasă de înțeles că cei ce participă la zidirea „lumii noui", adică adepții mişcării legionare, îşi asumă rolul de ARHITECT sau de CONSTRUCTOR. TERENUL pe care urmează a se înălța noul monument este Europa, un spațiu aflat, după cum înțelegem din text, în plin proces de CURĂȚARE („iureşul ei de purificare"). Pentru a înălța EDIFICIUL (lumea nouă), CONSTRUCTORUL (legionarul) trebuie mai întîi să curețe TERENUL (patria, continentul) conform unui PLAN ARHITECTURAL (ideologia).

Textul ne dirijează să înțelegem că IDEOLOGIA ESTE O ARHITECTURĂ. Clădirile nu se înalță la întîmplare, ci în conformitate cu un plan de construcție şi pe baza unui proiect prestabilit. Pentru a face posibilă punerea în aplicare a unui plan de construcție, de pe teren trebuie înlăturate structurile vechi, decăzute, aflate în mizerie. „Vechile aşezări" sînt însă păzite de un cerber, de o bestie odioasă, ivită parcă din Iad, purtătoare de boli. Imaginea casei vechi, dărăpănate, aflate în paza unui cîine turbat, extrem de periculos, care trebuie ucis pentru a asigura siguranța comunității este, fără îndoială, un cadru familiar cititorilor de presă din anii 1940. Imaginarul animalier este implicat pentru a declanşa atacul retoric şi ideologic împotriva unui inamic, francmasoneria, caracterizat în termenii metaforei conceptuale FRANCMASONERIA ESTE O FIARĂ. În esență, textul impune ideea că anihilarea fiarei purtătoare de germeni (francmasoneria) este un act benefic de ecarisaj, o muncă sanitară, de curățare a terenului pe care se va ridica monumentul (lumea nouă) a cărui arhitectură (ideologia legionară) se va contopi cu „zările albastre". Militantismul retoric al textului, patosul discursiv amplificat ostentativ prin lanțuri de hiperbole, dezvăluie o pretenție ideologică: OMUL LUMII NOI (legionarul) ESTE UN TITAN.

Ce observații pot fi făcute pe marginea acestui sumar cadru conceptual ?

În primul rînd, se cuvine să menționăm că metaforele conceptuale trimit către aspecte dogmatice mai mult sau mai puțin dificil de identificat.

---

[10]Mircea Ruș..., „Lupta împotriva francmasoneriei", *Sfarmă-piatră*, An VI, nr. 49 (serie nouă), Duminică, 17 Noembrie 1940, p. 3.

BDD-A1621 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

Mitul omului nou este o teză de mare circulație în mișcările de tip naționalist, fie de dreapta, fie de stînga. Legionarul, comunistul, sînt, în concepția arhitecților doctrinari, ființe de excepție, eroi civilizatori cu mare potențial creator. Eul creator al omului nou se manifestă activ în societate. Înainte de toate, omul nou trebuie să zdrobească vechea ordine a lumii. Conceptualizarea acestuia ca ARHITECT, ca ZIDITOR, este legată de forța de propagare a ideii că lumea nouă şi cea veche sînt fundamental incompatibile. Lumea nouă ia ființă numai după ce este înlăturată lumea veche.

O altă teză larg răspîndită în diversele configurații ideologice ale spectrului naționalist este aversiunea față de străin. Străinul este un invadator, un necunoscut periculos cu interese oculte, care poate acapara puterea sau care poate contamina puritatea idealurilor unui popor şi tradiția sacră a unui neam. În consecință, asigurarea spațiului vital al națiunii, puritatea ei etnică şi spirituală depind de adoptarea uneia sau mai multor atitudini ostile față de străin: discreditare, ostracizare, lichidare. Instigarea la violență contra străinului este adesea dezvoltată prin reprezentări oblice şi acte indirecte de limbaj. Pentru a fi mai lesne supus oprobriului, străinul este mai întîi dezumanizat. El încetează să mai fie o ființă umană în carne şi oase şi este transfigurat în ceva ce poate declanşa stări emoționale negative de mare intensitate precum teama sau oroarea. Prin urmare, conceptualizarea străinului ca FIARĂ, DEMON[11], FLAGEL sau GUNOI ține de ideea că autohtonul şi străinul sînt entități radical diferite. Omul locului are obligația de a domina veneticul, nu de a se lăsa dominat.

În al doilea rînd, e indicat să arătăm că metaforele conceptuale au infuzie ideologică variată în funcție de rolul asumat de un anumit organ de presă. Presa de propagandă este, din acest punct de vedere, instrumentalizată, înregimentată şi instituționalizată ideologic. În articolele propagandistice, încărcătura ideologică a domeniilor şi cadrelor conceptuale este sau tinde să fie maximă. Oprindu-ne asupra unor exemple de materiale publicate în presa legionară şi comunistă, vom încerca să identificăm cîteva din conceptualizările metaforice dominante prin care sînt amorsate încărcăturile ideologice. Arhitecturile simbolice pe care le profilează metaforele conceptuale vor fi succint examinate în funcție de potențialul lor de a ilustra

[11] „Începînd cu acest număr vom publica un breviar al francmasoneriei Marii Britanii care este după cum se ştie *focarul* agresiunii iudaice şi baza cea mai periculoasă a *satanicelor* sale instrumente" (subl.n.), *Sfarmă-piatră*, An VI, nr. 49 (serie nouă), Duminică, 17 Noembrie 1940, p.1.

BDD-A1621 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

cele două mari clase de fenomene deja menționate, anume *totemizarea ideologică* şi *ideologizarea resurselor semiotice*.

II. Totemizarea ideologică

Ca exemple de embleme lingvistice ale unei ideologii considerăm: a) termenii şi structurile care denumesc tipul de orientare (*anarhism*, *liberalism*, *dirijism*, *intervenționism*, *socialism* etc.), conceptele operatorii (*echitate*, *autonomie*, *capital*, etc.) sau finalitatea proiectului ideologic (*progres*, *conservare*, *colonizare*, *anexare*, *subjugare* etc.), b) supranumele fondatorilor/ conducătorilor (*Der Führer*, *Il Duce*, *Căpitanul*, *El Lider Maximo*, *Cel mai iubit fiu al poporului*), c) denumiri privind nivelele de organizare ale adepților (*străjerii*, *cămăşile verzi*, *pionierii*, *şoimii*) sau modul de organizare al grupurilor cu impact doctrinar (*cuib*, *celulă*, *comitet*) şi d) termeni referitori la atitudini ale indivizilor şi grupurilor (*retrograd*, *ultraliberal* etc.).

Această rețea diversă de fapte de limbă prin care se denumesc aspecte ale constituirii, dezvoltării şi funcționării uneia sau alteia dintre ideologii are grade diferite de specificitate semiotică. Unele cuvinte redau în chip exclusiv o valoare ideologică, altele, mai cu seamă conceptele operatorii, pot fi comune mai multor configurații ideologice. Caracterul lor totemic este dat de gradul de ritualizare actualizat în interiorul arhitecturii simbolice prin care se propagă o ideologie. Emblemele lingvistice sînt, de regulă, convergente cu alte suporturi semiotice pasibile de totemizare: însemne, imnuri, imagini.

Presa aglutinează toate aceste embleme semiotice şi le propagă diferențiat, în funcție de interesele indivizilor şi organizațiilor care proiectează, fixează sau susțin o configurație ideologică. În societățile în care diferitele doctrine şi configurații ideologice se situează într-un echilibru dinamic, aservirea ideologică a unor sectoare ale presei nu perturbă, ci întreține, prin contrast, libertatea de circulație a informației atîta vreme cît funcția de informare nu este periclitată de prezența unei concentrații excesive de aspecte doctrinare aparținînd unui singur complex ideologic. Atunci cînd mijloacele de informare în masă sînt subordonate unui singur ansamblu ideologic al cărui monopol se instituie odată cu eliminarea pluralității de idei, funcția de informare este înlocuită de o funcție de ideologizare. Redusă la condiția de instrument menit să asigure propagarea doctrinei, presa nu mai aduce în prim-plan datele caleidoscopice ale realității, ci imagini deformate de interpretarea ideologică a acestora.

Nemaireflectînd realitatea, ci (re)construind-o pe fundamente ideologice, presa devine expresia constrîngerilor de tot felul. Tabuizarea ideologică instaurată pe fondul eliminării pluralității ideologice se prelungeşte, în

BDD-A1621 © 2013 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

activitatea presei, prin impunerea cenzurii şi/ sau autocenzurii. Severitatea formelor de cenzură depinde de intensitatea tabuizării. Cu alte cuvinte, interdicţiile de limbaj înlesnesc totemizarea ideologică a unor fapte de limbă. În mijloacele de informare în masă, totemizarea se manifestă prin *supralicitarea* unor fapte de limbaj (cuvinte, expresii, enunţuri), care, în calitate de embleme ale unor arhitecturi simbolice, se transformă, prin reluare obsesivă, în *clişee*. Caracterul lor dogmatic se întăreşte prin efectul de *supracodificare* a conţinuturilor ideologice. De pildă, *Legea presei din Republica Socialistă România*, document prin care se fixa importanţa ideologică a mijloacelor de informare în masă în detrimentul funcţiei de informare a acestora, includea şi individualiza numeroase fapte de limbaj care pot fi incluse în categoria totemelor ideologice. Sintagme emblematice precum „omul nou”[12] sau „societate multilateral dezvoltată”[13] ilustrau nu doar existenţa şi impactul *limbii de lemn*, ci, mai cu seamă, funcţia ideologică a respectivelor mijloace lingvistice „de modificare a imaginii unei comunităţi asupra lumii” (Guţu-Romalo 2005: 231).

În totalitarism, totemizarea ideologică a unor cuvinte şi expresii pune în lumină supremaţia ideologiei asupra limbajului şi oglindeşte servitudinea mijloacelor de informare în masă. Aşa cum rezultă din capitolul al doilea al Legii nr. 3/28 martie 1974, „funcţiile social-politice ale presei” sînt legiferate prin recursul frecvent la embleme ideologice. Exprimarea caracterizată de un cumul de clişee atrage atenţia asupra a două cadre conceptuale, simptomatice pentru înţelegerea statutului presei în regimurile totalitare: *instituţionalizarea doctrinară* şi *ostilitatea ideologică*.

Cadrul *instituţionalizării doctrinare* este schiţat prin structuri sintactice alcătuite din verbe performative, de angajament, de mare frecvenţă în limba de lemn adoptată de regimul comunist, precum *a contribui*, *a cultiva*, *a exercita*, *a milita*, *a promova*, urmate de compliniri obligatorii sau circumstanţiale, adică de ample dezvoltări nominale ale căror nuclee de semnificare pun în relief embleme ideologice precum *Partidul Comunist*, *clasa muncitoare*, *socialismul*. Conform legii menţionate, presa trebuia să contribuie la răspîndirea tuturor deciziilor Partidului Comunist, să cultive

[12] „Art. 9 Presa are un important rol educativ în dezvoltarea conştiinţei socialiste a cetăţenilor, în *formarea omului nou* şi *afirmarea multilaterală a personalităţii umane*” (L. 3/28.03.1974, subl n. – I.M.).

[13] „Art. 7 În Republica Socialistă România presa exercită un rol activ în cunoaşterea de către mase a politicii interne şi externe a Partidului Comunist Român, militează pentru transpunerea în viaţă a programului de făurire a *societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, a societăţii comuniste.” (L. 3/28.03.1974, subl n. – I.M.).

BDD-A1621 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

dragostea față de partid şi de stat, să asigure coeziunea națională şi internațională a clasei stăpînitoare („oamenii muncii") în jurul partidului unic, să exercite activ rolul de mijloc de răspîndire a politicilor Partidului Comunist, să militeze pentru făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate, să promoveze în rîndul maselor valorile ideologice ale socialismului ş.a.m.d. În planul reprezentării discursive, faptele de limbaj configurează metafore conceptuale de tipul PRESA ESTE UN AGITATOR, PRESA ESTE UN ACTIVIST ş.a. Rolurile mijloacelor de informare în masă sînt conceptualizate în termenii aservirii. Metafora conceptuală PRESA ESTE UN SLUJITOR reflectă ideea că limba poate fi instrumentalizată doctrinar. Cu alte cuvinte, presa serveşte, în primul rînd, propagării dogmelor.

Cadrul *ostilității ideologice* este configurat, în legea presei, de structurile sintactice alcătuite din verbe sau expresii verbale, aparent de angajament, în esență de natură punitivă, precum *a manifesta* (intransigență față de ceva), *a avea datoria* (de a face ceva), şi determinanți care subliniază caracterul represiv al eventualelor ieşiri în afara traseelor ideologice agreate şi întreținute de partidul unic. Dacă art. 8 accentuează raportul de excludere între tezele ideologice ale comunismului şi alte orientări ideologice[14], pe care, de altfel, legea le condamnă în chip explicit, art. 14 insistă asupra rolului inchizitorial al presei[15], ale cărei atribuții, cu nimic mai prejos decît cele ale unei organizații polițieneşti, au ca finalitate înlăturarea elementelor perturbatoare. Altfel spus, presa *combate*, *condamnă*, *critică*, *demască*, *înlătură*, *lichidează* „fenomenele dăunătoare" care pot apărea, aidoma unor boli, în organismul sănătos al societății socialiste. Atribuirea unor astfel de „competențe" sugerează că, în complicitate cu alte instituții de represiune aflate în slujba unui regim autoritar, mass-media are capacitatea de a acționa ca mecanism de exercitare a controlului asupra maselor. Concomitent cu proslăvirea realizărilor regimului, presa revoluționară, militantă, ia parte la eliminarea „neajunsurilor şi stărilor de lucruri negative, din orice domeniu de activitate". Aparent, în planul reprezentării discursive stă o conceptualizare considerată favorabilă regimului, PRESA ESTE UN JUSTIȚIAR. În realitate,

[14] „Art. 8 Presa contribuie la formarea concepției ştiințifice, materialist-dialectice şi istorice a partidului despre viață şi societate, *manifestă intransigență revoluționară față de concepțiile obscurantiste, retrograde şi antiumanitare*" (L. 3/28.03.1974, subl n. – I.M.).

[15] „Art. 14 *Presa are datoria de a interveni în spirit critic, militant, pentru înlăturarea neajunsurilor şi stărilor de lucruri negative, din orice domeniu de activitate, de a combate manifestările cu caracter antisocial, abaterile de la normele eticii şi echității socialiste, de a dezvălui fenomenele dăunătoare societății noastre şi de a acționa pentru înlăturarea lor*" (L. 3/28.03.1974, subl n. – I.M.).

BDD-A1621 © 2013 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

conceptualizarea este defavorabilă regimului şi are identitatea PRESA ESTE UN INCHIZITOR.

Ostilitatea ideologică nu se manifestă doar la nivelul legislaţiei prin care se impune controlul asupra canalelor publice de comunicare ci este formalizată, prin interdicţii cu grad variabil de intensitate, chiar în legile fundamentale, în Constituţiile regimurilor autoritare şi totalitare. Astfel, Constituţia României din 1938 cuprindea paragrafe prin care era exprimată, între altele, fie *aversiunea faţă de tot ceea ce este străin* (Art. 3: „Teritoriul României nu se poate coloniza cu *populaţiuni de seminţie străină*"; „Art. 28: „Decoraţiunie *străine* se vor purta de Români numai cu autorizarea regelui"), fie *repulsia faţă de ideologia comunistă* (Art. 7: „Nu este îngăduit nici unui Român a propovădui prin viu grai sau în scris schimbarea formei de guvernământ a Statului, împărţirea ori distribuirea averii altora, scutirea de impozite ori *lupta de clasă*"). În replică, Constituţia Republicii Socialiste România din 1965 *cenzurează libertatea de exprimare* şi *scoate în afara legii orice ideologie* „*antidemocratică*" (Art. 29: „Libertatea cuvîntului, presei, întrunirilor, mitingurilor şi demonstraţiilor nu pot fi folosite în scopuri potrivnice orînduirii socialiste şi intereselor celor ce muncesc. Participarea la astfel de asociaţii şi propaganda cu caracter fascist sau antidemocratic sînt pedepsite prin lege.").

Prin tabuizare şi cenzurare, presa este instrumentalizată şi aservită intereselor ideologice ale unui regim acaparator, fiind redusă la condiţia de vehicul de propagandă şi manipulare (Roşca 2006). Concomitent cu procesul de legiferare a asumpţiilor ideologice trebuie consemnat şi un alt fenomen semiotic important, punerea în circulaţie a unor embleme şi sloganuri cu mare încărcătură propagandistică. Atît presa legionară cît şi presa comunistă au recurs intens la acest mecanism de totemizare. Publicaţii ale mişcării legionare precum „Buna-vestire", „Cuvîntul", „Garda" sau „Sfarmă-piatră" erau însoţite de lozinci mai mult sau mai puţin explicite din punct de vedere ideologic, precum „Ziar al Mişcării Legionare" (*Cuvîntul*), „Ziar liber de luptă şi doctrină românească" (*Buna-Vestire*), „Săptămînal de doctrină şi luptă românească" (*Sfarmă-Piatră*). Conceptualizarea fundamentală a acestor simboluri este LUPTA, subliniindu-se astfel dimensiunea militantă, agresivă a doctrinei.

Un tip asemănător de totemizare ideologică îl întîlnim pe prima pagină a publicaţiei-fanion din perioada comunistă, „Scînteia", pe al cărei fronton figurau semne iconice precum „secera şi ciocanul", „flacăra roşie" şi stema republicii cu săbii încrucişate, embleme însoţite de sloganul „Proletari din toate ţările, uniţi-vă !". În cazul acestor simboluri, conceptualizări precum

BDD-A1621 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

MUNCA și UNITATEA sînt dublate de sugestia LUPTEI, pentru a se sublinia dimensiunea revoluționară a ideologizării. Un alt aspect notabil ce trebuie pus în legătură cu totemizarea ideologică privește denumirile unora dintre publicațiile literare tipărite în perioada comunistă. Spre exemplu, în inventarul publicațiilor literare românești cuprinse în *Dicționarul presei literare românești* (Hangiu, 1987) regăsim titluri precum „Era socialistă" (din 1972), „Flacăra" (din 1952), „Glasul patriei" (1955 - 1972), „Lupta de clasă" (1920-1972) sau „Scînteia tineretului" (suplimentul literar-artistic înființat în 1981), care în mod denotativ sau conotativ evidențiază acțiunea sau expansiunea ideologicului. Denumirile acestor publicații continuă, într-un fel sau altul, imaginarul revoluționar al unor publicații cu fond ideologic mai vechi, precum „România muncitoare". Acestor titluri le trebuie adăugată lista publicațiilor de informare și ideologizare a copiilor și adolescenților precum „Cravata roșie" (1953-1967), „Cutezătorii" (1967-1989), „Pionierul" (apărută în 1949, între 1953-1967 „Scînteia Pionierului"), „Șoimii patriei" (1980-1989), „Tînărul leninist"/ „Tineretul leninist" (1951-1974).

Dacă se iau ca reper titlurile publicațiilor trebuie afirmat că, în perioada comunistă, totemizarea ideologică s-a concretizat în impunerea unui repertoriu amplu de termeni onomastici și toponimici menit să glorifice ideologia și regimul. Cercetarea acestui mare inventar de denumiri ar indica cît de intens marcată a fost infuzia de ideologie în unele aspecte ale vieții cotidiene. De exemplu, un ghid al orașului București[16] publicat în anii 1960, evidențiază, prin numele de instituții și de străzi, amploarea procesului de totemizare ideologică. Principalele clase denominative sînt:

a) denumiri ale unor unități industriale: *Uzinele „Grivița Roșie*" (p. 74), *Uzinele „23 August*" (p. 77), *Uzinele „Steaua Roșie*" (p. 79), *Uzinele metalurgice „Timpuri Noi*" (p. 79), *Uzina „9 Mai*" (p. 83), *Fabrica „Victoria socialistă*" (p. 86), *I.I.S. „Flamura roșie*" (p. 87), *Uzinele textile „7 Noiembrie*" (p. 88), *Fabrica „Tricotajul roșu*", *Fabrica „Flacăra roșie*" (p. 89), *I.I.S. „1 Mai*" (p. 90), *Întreprinderea „I. C. Frimu*" (p. 91) etc.;

b) denumiri ale unor instituții de învățămînt: *Școala medie nr. 23 „Dr. Petru Groza*" (p. 121), *Școala medie nr. 32 „Filimon Sîrbu*" (p. 121), *Școala medie nr. 38 „23 August*", *Școala superioară de partid „Ștefan Gheorghiu*" (p. 130), *Institutul de științe economice „V. I. Lenin*" (p. 130), *Institutul pedagogic „Maxim Gorki*" (p. 131) etc.;

c) denumiri ale unor instituții de cultură: *Muzeul „Marx-Engels-Lenin*" *de pe lîngă Institutul de Istorie al P.M.R.* (p. 153), cinematografele „*Patria*",

[16] *București. Ghid*, Editura Meridiane, București, 1962.

BDD-A1621 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

„*Republica*”, „*Victoria*”, „*Flacăra*”, „*I. C. Frimu*”, „*Ilie Pintilie*”, „*1 Mai*”, „*30 decembrie*” (p. 182-184), bibliotecile „*Cravata roșie*”, „*16 februarie*”, „*Th. Neculuță*” (p. 208-209) etc.;

d) denumiri de străzi, cu subclasele[17]:

1. denumiri referitoare la fondatorii doctrinari: *Karl Marx*, [Fr. Engels], [V. I. Lenin], [I.V. Stalin] etc.

2. denumiri referitoare la membrii eșalonului de conducere: [Ana Pauker], *Dr. Petru Groza*, [Gheorghe Gheorghiu-Dej], [Nicolae Ceaușescu] etc.

3. denumiri referitoare la „strămoși”, „eroi” și „martiri” ideologici: *Constantin Dobrogeanu Gherea*, *Ștefan Gheorghiu*; *Olga Bancic*, *I. C. Frimu*; *Filimon Sîrbu*, *Ilie Pintilie*, *Vasile Roaită* etc.

4. denumiri referitoare la momente cu rezonanță ideologică internațională și națională: *16 Februarie* 1933 (greva muncitorilor de la Atelierele C.F.R. Grivița) *6 Martie* 1945 (instaurea primului guvern comunist în România), *1 Mai* 1889 (Ziua Internațională a Oamenilor Muncii), *9 Mai* (ziua capitulării Germaniei naziste), *23 August* 1944 (ziua „întoarcerii armelor”) *7 Noiembrie* 1917 (instaurarea regimului comunist în Rusia), *30 decembrie* 1947 (proclamarea Republicii Populare România) etc.

5. denumiri referitoare la locuri simbolice sub aspect ideologic: [Doftana] (închisoare în care au fost deținuți numeroși lideri comuniști și nu numai), [Griviția] (Atelierele C.F.R. în care s-a desfășurat greva muncitorească din 16 februarie 1933) etc.

6. denumiri referitoare la lupta contra altor ideologii: *Bd. Armatei Poporului*, *Șos. Armatei Sovietice*, p. 350; *Drumul luptătorilor antifasciști*, p. 361 ș.a.

Fără a fi epuizat clasele și subclasele vastului registru de denumiri marcate ideologic, se poate nota că unele denumiri din ghidul menționat reflectă noțiuni-cheie ale doctrinei comuniste precum LUPTA (*Fabrica* „*Victoria socialistă*”; *Bd. Armatei Poporului*, *Drumul luptătorilor antifasciști*, *Șos. Armatei Sovietice*), MUNCA (*Bd. ~*, *Piața ~*, *Str. Muncii*, *Str. Muncitorul*, p. 373; *Str. Proletarului*, p. 379; Str. România muncitoare, p. 380) PROGRESUL (*Uzinele metalurgice* „*Timpuri Noi*”, *Str. Progresului*), SACRIFICIUL (*Uzinele* „*Griviția Roșie*”, *Fabrica* „*Tricotajul roșu*”), NAȚIUNEA (cinematografele „*Patria*”, „*Republica*”; *Bd. Republicii*) ș.a. Această ultimă constatare legitimează ipoteza că totemizarea ideologică este solidară cu procesul de ideologizare a resurselor semiotice.

[17] Am pus între paranteze pătrate denumiri de străzi care nu apar în ghidul citat.

BDD-A1621 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

III. Ideologizarea resurselor semiotice

Mecanismul prin care diverse tipuri de semne întrebuințate în comunicarea umană sînt asociate unor valori ideologice, deşi, în mod natural, respectivele semne nu sînt purtătoare ale unor asemenea valori se numește ideologizare a resurselor semiotice. Cercetătorii au remarcat că acest fenomen are *pertinență culturală*. Pentru vorbitorii unei limbi neaservite unei ideologii totalitare, noțiuni precum LIBERTATE, MOBILIZARE, ORDINE, PATRIOTISM au alte rezonanțe cognitive şi emoționale decît pentru vorbitorii unei limbi instrumentalizate ideologic (Rose în Michael & Doer 2002: vii). Alți specialişti afirmă că ideologiile totalitare se impun prin violență extremă (Gerlach & Welth în Geyer & Fitzpatrick, 2009: 137 ș.u.), implicațiile de ordin semiotic fiind multiple. Multe studii românești, precum Teodorescu 2000, Zafiu 2007, Rad 2009, au descris şi comentat trăsăturile *limbii de lemn*, înțeleasă ca specie de limbaj politic care anihilează alte tipuri de discurs şi impune prin forță doar ideologia oficială (Zafiu 2007), însă adoptarea unei perspective mai largi decît unghiul lingvistic ar permite punerea în dezbatere a ideologizării resurselor semiotice, fenomen care afectează mai multe feluri de semne specifice comunicării umane: vizuale, auditive, gestuale.

Domeniul studiilor asupra propagandei cuprinde o mare bogăție de ilustrări care probează presiunea ideologiei asupra limbajului, definit aici în sensul larg, de facultate a omului de a comunica prin semne. Cercetarea resurselor, mijloacelor şi strategiilor de ideologizare a semnelor din comunicarea umană nu trebuie să neglijeze dovezi precum afişul (Moore 2010), filmul (Hoffmann 1996), fotografia, literatura, muzica, pictura, sculptura (Cull, Culbert & Welch 2003), ș.a., adică întregul spectru de probe semiotice care demonstrează că ideologia totalitară tinde să îşi aproprieze, dacă ar fi posibil, toate semnele, codurile şi canalele de comunicare. Dată fiind vastitatea acestui cîmp de investigație, în cele ce urmează vom descrie doar două aspecte importante privind raportul ideologie-limbaj în totalitarism: *portretizarea fondatorilor ideologiei* şi *hegemonia discursului unic*.

Constantele semiotice ale portretizării fondatorilor sînt *metaforizarea* şi *hiperbolizarea excesivă*. Aidoma strămoşului totemic, fondatorul este un simbol revendicat pentru a legitima individualitatea, forța şi statornicia constructelor ideologice. În regimurile totalitare, „deificarea" fondatorului capătă caracter absolut, în sensul că îi sînt alocate cele mai multe, dacă nu chiar toate tipurile de resurse semiotice disponibile la un moment istoric dat. În timp, biografia fondatorului este ficționalizată. În arhitectura simbolică a portretizării, cuvintele, imaginile, muzica etc. au rolul de a plăsmui o figură

BDD-A1621 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

legendară, ale cărei atribute sînt conturate în mod exclusiv elogios. Mijloacelor de informare în masă le este trasată sarcina de a răspîndi cu orice prilej o astfel de literatură omagială, constituită prin *deformarea proporțiilor* și prin *ritualizarea ceremonialului omagial* (Roșca 2006: *passim*). O altă caracteristică dominantă a acestui gen de portretizare este *maniheismul*; pe cît de luminoasă și auroralǎ este figura tutelară a fondatorului, pe atît de întunecată și violentă este raportarea la părinții ideologiilor adverse. Două ne par a fi strategiile implicate în preamărirea fondatorului și blamarea potrivnicilor ideologici, reali sau închipuiți. Prima strategie are la bază legea proporționalității directe: acumularea laudei este dublată de o acumulare a blamului[18]. Cea de-a doua strategie se manifestă după legea proporționalității inverse: acumularea laudei se realizează pe fondul restrîngerii blamului, pînă la eliminarea din encomion a imaginii adversarului. Această a doua strategie de portretizare pare a se instaura pe măsură ce regimul își elimină adversarii ideologici, iar portretul fondatorului este astfel construit încît să nu admită comparație. Uzul exclusiv al uneia sau alteia dintre strategii pare slab reprezentat în presa vremii, fiind preferate variante mixte de portretizare. Între metaforele conceptuale frecvent întîlnite în portretizarea fondatorilor putem include conceptualizări de tipul FONDATORUL ESTE UN EROU CIVILIZATOR[19], FONDATORUL ESTE UN GENIU[20], FONDATORUL ESTE UN LUPTĂTOR[21], FONDATORUL ESTE UN REVOLUȚIONAR[22], FONDATORUL ESTE UN SFÎNT[23] sau FONDATORUL ESTE UN TITAN[24].

[18] „Măreţele principii ale internaţionalismului proletar şi-au găsit o minunată expresie în acea lozincă ce însufleţeşte de peste un secol lupta omenirii muncitoare: „**Proletari din toată ţările, uniţi-vă!**”. În zadar burghezia şi toate slugile sale ideologice, dela duşmanii făţişi şi pînă la reformiştii şi revizioniştii de toate felurile, s’au năpustit pline de ură împotriva învăţăturii marxiste, căutînd fie s’o nimicească, fie s’o tîrască în mlaştina oportunismului, să-i tocească ascuţişul, să-i smulgă miezul revoluţionar.” (Scînteia, Anul XXII, nr. 2608, Sîmbătă 14 Martie 1953, p. 1).

[19] „toată suflarea omenească ce crează şi luptă pentru pace, socialism şi viitorul fericit al omenirii sărbătoreşte astăzi, cu nemărginită dragoste şi nădejde,70 de ani dela naşterea genialului nostru dascăl şi conducător, Iosif Vissarionovici Stalin” (*Scînteia*, seria III, Anul XVIII, nr. 1613, Miercuri, 21 decembrie 1949, p. 1).

[20] „Dar geniul lui Adolf Hitler nu se opreşte aici. El lucrează mai departe la reclădirea globului, pe care-l vede grupat în mari spaţii organice, cari să se complecteze armonic, prin relaţii prieteneşti” (*Sfarmă-piatră*, An VI, nr. 49 (serie nouă), Duminică, 17 Noembrie 1940, p. 4).

[21] „De peste 50 de ani, tovarăşul Stalin luptă fără întrerupere pentru cauza clasei muncitoare, pentru fericirea celor ce muncesc.” (*Scînteia*, seria III, Anul XVIII, nr. 1613, Miercuri, 21 decembrie 1949, p. 3).

BDD-A1621 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

Prin acumulare[25], astfel de conceptualizări configurează o *retorică encomiastică* menită să contribuie la instaurarea și dezvoltarea *cultului personalității*. La dezvoltarea cultului personalității contribuie „o armată de activiști, artiști, oameni de litere și ziariști”[26]. Discreditarea violentă a inamicului ideologic[27] are rolul de a sublinia anvergura urieșească a calităților morale ale fondatorului. În alte medii semiotice, precum sculptura sau pictura, ideologizarea calităților fondatorilor se traduce în exploatarea unor spații de mari dimensiuni. Cea mai mare statuie a lui Lenin, ridicată în Volgograd (fostul Stalingrad), avea o înălțime de 27 de metri. Monumentul

[22] „D. General Antonescu, Conducătorul Statului Român, se găseşte la ora aceasta în Italia ca oaspete al Ducelui Mussolini. Ambasador al unanimității conştiinţelor şi al sufletului legionar al ţării acesteia care renaşte din suferinţă şi din dezastru, d-sa a fost primit la Roma cu cinstea cuvenită unei mari figuri europene şi demn reprezentant al unei revoluţii cu legitimă filiaţiune în gîndirea înnoitoare de veac a fascismului.” (*Sfarmă-piatră*, An VI, nr. 49 (serie nouă), Duminică, 17 Noembrie 1940, p. 5).

[23] „Mai înalt, mai sfînt şi mai biruitor/ Te’nalţi peste eroii Neamului – martir/ Al celor mai curate năzuinţi/ Al lutului şi morţii ’nvingător,/ De-a-pururi uns cu-al nemuririi mir/ Şi luminat de focul marilor credinţi” (*Sfarmă-piatră*, An VI, nr. 49 (serie nouă), Duminică, 17 Noembrie 1940, p. 4).

[24] „Se împlinesc astăzi 83 de ani dela naşterea lui Vladimir Ilici Lenin, titanul gîndirii şi acţiunii revoluţionare, conducătorul şi învăţătorul oamenilor muncii din toate ţările lumii” (*Scînteia*, anul XXII, nr. 2642, Miercuri, 22 aprilie 1953, p. 1).

[25] „Ziua de 22 Aprilie este o dată remarcabilă în istoria omenirii. Este ziua în care s’a născut Vladimir Ilici Lenin – genialul continuator al operei nemuritoare a lui Marx şi Engels, conducătorul tuturor asupriţilor şi exploataţilor, întemeietorul Partidului Bolşevic, organizatorul şi conducătorul Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, creatorul primului stat socialist din lume.” (*Scînteia*, anul XXI, nr. 2329, Duminică, 20 aprilie 1952, p. 2).

[26] Adrian Cioroianu, „Cine a profitat de cultul lui Ceauşescu ?” în Historia, nr.99/2010, p. 36-37. A se vedea şi arhiva de tablouri omagiale din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a României, disponibilă la adresa www.comunismulinromania.ro.

[27] O portretizare a „Generalissimului” Stalin semnată de Gh. Gheorghiu-Dej şi publicată pe prima pagină a ziarului *Scînteia* evidenţiază rolul de marcator de distanţă (ideologică, retorică, expresivă) al seriei de elemente prin care se potenţează blamul duşamnilor de clasă, concomitent cu utilizarea cumulului de a atribute pozitive prin care este glorificată personalitatea tutelară a fondatorului ideologic: „Pentru popoarele sovietice, numele lui Lenin şi Stalin sunt *nume de eliberatori glorioşi*, care le-au salvat din *cumplita beznă a robiei capitaliste* (subl. n.). În cîntece populare şi legende, în povestiri şi poeme eroice, cele peste o sută de naţionalităţi din U.R.S.S. îşi exprimă marea dragoste şi recunoştinţă pentru omul genial care le-a ridicat la o viaţă demnă şi fericită, la o cultură înaintată, care le-a condus la victoria socialismului şi la *victoria asupra cotropitorilor fascişti germani*. Nu numai popoarele sovietice, ci şi popoarele din lume întreagă văd în Stalin pe *organizatorul victoriei asupra fascismului, pe salvatorul civilizaţiei de sub ameninţarea barbariei hitleriste*, pe *marele eliberator al popoarelor*.” (*Scînteia*, seria III, Anul XVIII, nr. 1613, Miercuri, 21 decembrie 1949, p. 3).

BDD-A1621 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

lui Stalin din Praga (1955-1962) măsura 15 metri în înălțime și avea o lungime de 22 de metri. Ca și sculptura, pictura omagială mizează pe grandoare, însă frizează absurdul. În arhitectură, presiunea extremă a ideologiei totalitare se concretizează în realizări monumentale cu evident rol propagandistic (Groyn 2008), pe care istoria le conservă sub denumiri cu atribute de ordin doctrinar: arhitectura *nazistă*/*stalinistă*/*ceaușistă* etc.

Înregimentarea ideologică a artelor subliniază *hegemonia discursului unic* întreținut în totalitarism. În plan semiotic, pluralitatea și diversitatea sînt înlocuite de uniformitate, iar eterogenitatea este suspendată pentru a legitima omogenitatea. Procesul de nivelare semiotică se întemeiază pe premisa de altfel falsă conform căreia ideologiei partidului-stat trebuie să îi corespundă un singur tip de limbaj sau un singur canon de instrumentalizare a limbajelor. Una din caracteristicile de fond ale acestui proces abuziv de uniformizare este apariția *pletorelor* prin care se dezvoltă lanțuri de echivalențe menite să extindă cuprinderea constructelor ideologice asupra unor noțiuni lipsite de asemenea conținut. De pildă, în presa comunistă din România, *socialism*, *proletariat* și *partid* au fost mereu puse în echivalență cu *fericire*, *forță*, *glorie*, *libertate*, *lumină*, *luptă*, *pace*, *progres*, *putere*, *revoluție*, *succes*, *superioritate*[28] ș.a., în vreme ce *capitalism* și *imperialism* au fost sintactic și ideatic legate de *crimă*, *criză*, *foamete*, *lăcomie*, *mizerie*, *povară*, *război*, *robie*, *sclavie*, *stagnare*[29] ș.a., funcția manipulatoare a acestor paralelisme de tip maniheist neputînd fi, astăzi, tăgăduită. Aceleași echivalențe pot fi observate și în planul reprezentărilor vizuale oficiale. Schițele, desenele, gravurile și tablourile omagiale îi înfățișează pe fondatori și pe conducători în lumină pozitivă. Prototipul conceptual al PĂRINTELUI IUBITOR nu e dificil de

[28] „Oamenii muncii, întreaga omenire progresistă și iubitoare de pace salută astăzi a 35-a aniversare a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Flacăra aprinsă cu 35 de ani în urmă de către forțele revoluționare din Rusia, în frunte cu proletariatul, sub conducerea gloriosului partid al lui Lenin și Stalin, a crescut an de an tot mai uriașă și luminează cu neasemuită strălucire drumul sutelor de milioane de oameni ai muncii de pretutindeni spre socialism și fericire, spre pace și progres" („Sub steagul victorios al lui Lenin și Stalin", *Scînteia*, Anul XXII, nr. 2499, Joi, 6 Noiembrie 1952, p. 1).

[29] „Într'un contrast puternic cu succesele măreţe ale Uniunii Sovietice, cu viaţa liberă şi înfloritoare spre care duce drumul socialismului, apare astăzi tabloul întunecat al lumii capitaliste, lumea robiei, foametei şi războiului. La 35 de ani după lovitura pricinuită de Revoluţia din Octombrie, lumea capitalismului se caracterizează astăzi printr-o economie care bate pasul pe loc şi se zbate în ghiarele crizei generale a capitalismului ce se adînceşte tot mai mult, prin criza economică, care se repetă mereu, prin militarizarea intensă a economiei, prin concurenţa sălbatică şi înrobirea unor ţări de către altele." („Sub steagul victorios al lui Lenin şi Stalin", *Scînteia*, Anul XXII, nr. 2499, Joi, 6 Noiembrie 1952, p. 1).

BDD-A1621 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

recunoscut: liderii cu figuri zîmbitoare și gesturi grijulii sînt înfățișați în mijlocul unei mulțimi de muncitori și țărani cu chipuri fericite. Lumina ce înconjoară conducătorul se revarsă asupra mulții cuprinse de extaz. În antiteză, universul capitalismului este pus în lumină negativă. Fotografiile și caricaturile care acompaniază uneori textele de presă înfățișează o lume aflată în disoluție.

Hegemonia discursului unic poate fi interpretată în două accepțiuni. Pe de o parte, trebuie luată în considerare tendința discursului totalitar de a acapara un bazin de resurse semiotice cît mai larg iar, pe de altă parte, trebuie avută în vedere tendința de a recurge la șabloanele limbajului de lemn în orice context comunicativ. Însă uniformitatea și simetria nu probează puterea ideologiei totalitare asupra limbajului, ci faptul că, la scară istorică, semioza artificială și efemeră rezultată din corelarea în raport de 1:1 a constructelor ideologice cu resursele limbajului natural uman nu poate fi decît un eșec răsunător.

Bibliografie

Izvoare
*** *Bucureşti. Ghid*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1962.
Constituția României, 1938.
Constituția Republicii Socialiste România, 1965.
Legea presei din Republica Socialistă România, L. 3/28.03.1974.
Sfarmă-piatră, An VI, nr. 49 (serie nouă), Duminică, 17 Noembrie 1940.
Scînteia, seria III, Anul XVIII, nr. 1613, Miercuri, 21 decembrie 1949.
Scînteia, Anul XXI, nr. 2329, Duminică, 20 aprilie 1952.
Scînteia, Anul XXII, nr. 2499, Joi, 6 Noiembrie 1952.
Scînteia, Anul XXII, nr. 2608, Sîmbătă 14 Martie 1953.
Scînteia, Anul XXII, nr. 2642, Miercuri, 22 aprilie 1953.

Literatură secundară
Austin, John, *Cum să faci lucruri cu vorbe*, Editura Paralela 45, Piteşti, 2003.
Cioroianu, Adrian, „Cine a profitat de cultul lui Ceaușescu ?" în Historia, nr. 99/2010, p. 36-37.
Cull, Nicholas J, Culbert, David, Welch, David, *Propaganda and Mass Persuasion. A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, ABC Clio, Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, England, 2003.
Dirven, René, Frank Polzenhagen şi Hans-Georg Wold, "Cognitive Linguistics, Ideology and Critical Discourse Analysis", în Dirk Geeraerts şi Hubert Cuyckens (editori), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, Oxford University Press, 2007, p. 1222 – 1240.
Geyer, Michael, Fitzpatrick, Sheila (editori), *Beyond Totalitarianism. Stalinism and Nazism Compared*, Cambridge University Press, 2009

BDD-A1621 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)

Groyn, Boris, *Art Power*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2008.
Guțu-Romalo, Valeria, *Aspecte ale evoluției limbii române*, Editura Humanitas, București, 2005
Hangiu, I., *Dicționar al presei literare românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.
Hoffmann, Hilmar, *The Triumph of Propaganda. Film and National Socialism, 1933-1945*, Berghahn Books, Providence, Oxford, 1996.
Humboldt, Wilhelm von, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2008.
Irimia, Dumitru, *Curs de lingvistică generală*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2011.
Michael, Robert, Doerr, Karin, *Nazi-Deutsch/Nazi German*. *An English Lexicon of the Language of the Third Reich*, Greenwood Press, Wesport, Connecticut, London, 2002.
Moore, Colin, *Propaganda Prints. A history of art in the service of social and political change*, A&C Black Publishers Limited, London, 2010.
Ponzio, Augusto, „Ideology" în Posner, Roland, Klaus Robering şi Thomas A. Sebeok (eds.), *A Handbook of the Sign-Theoretic Foundations of Nature and Culture*, vol. 4, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 2004, p. 3436-3448.
Rad, Ilie (coord.), *Limba de lemn în presă*, Editura Tritonic, București, 2009.
Roșca, Luminița, *Mecanisme ale propagandei în discursul de informare. Presa românească în perioada 1985-1995*, Editura Polirom, Iași, 2006.
Taylor, Philip M., *Munitions of the mind*, third edition, Manchester University Press, Manchester and New York, 2003.
Teodorescu, Cristiana-Nicola, *Patologia limbajului comunist totalitar*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 2000.
Zafiu, Rodica, *Limbaj și politică*, Editura Universității din București, 2007.

BDD-A1621 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:49:46 UTC)